

Рад запримљен: 22.12.2023. године
Рад прихваћен: 15.01.2024. године

ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ НА КРИМИНАЛИСТИЧКО – ПСИХОЛОШКЕ МЕТОДЕ УЗИМАЊА ИСКАЗА

Бојан Пилиповић, мср¹

Апстракт: У овом раду бавимо се теоријским освртом на криминалистичко – психолошке методе узимања исказа, са посебним акцентом на симптоматску слику осумњиченог.

Невербални и вербални маркери понашања осумњиченог, представљају један од основних елемената процјене истинитости исказа осумњиченог у криминалистичкој истрази. Циљ овог рада је дати савремени осврт на тему са обзиром на чињеницу њене мање заступљености у криминалистичкој литератури, кроз употребу метода, синтезе и анализе.

Кључне ријечи: криминалистика, психологија, вербална комуникација, невербална комуникација, исказ, лажи.

УВОД

Криминалитет се као негативна друштвена појава јавља формирањем првих друштвених заједница. Самим тим, кроз историју људског постојања друштво је имало потребу да се бори против свих облика криминалитета. У новијој историји један од начина борбе против криминалитета је и криминалистика, која данас егзистира „као самостална научна дисциплина“, јер располаже властитим, општим и посебним објектом проучавања и истраживања, има специфичан приступ у проучавању и истраживању својих објеката спознаје и посебне самосталне методе и средства истраживања (методологија), има своју унутрашњу структуру, свој појмовни апарат, има властите теорије, начела, фонд систематизованог знања у облику правила, која на одређеном подручју омогућавају остваривање но-

¹ Министарство унутрашњих послова Републике Српске, имејл: Bojan.Pilipovic@mup.vladars.rs

вих научних сазнања, откривање нових, досад непознатих чињеница и законитости. Криминалистика је данас, јединствени систем принципа, теорија и установљених метода.²

Циљ криминалистике као научне дисциплине је да што ефикасније спријечи кривична дјела, односно задатак криминалистике је да превентивном и репресивном активношћу ради на сизбијању криминалитета, посебно у садашњем времену када криминалитет има тенденцију експоненцијалног раста.³

Криминалитет представља врло сложуену негативну друштвену појаву. За његово успјешно спрјечавање и сузбијање, неопходно је познавање ширег круга научних дисциплина. Поред криминалистике, овлаштена службена лица треба да познају основе и других научних дисциплина које се баве криминалитетом, а једна од њих је и криминалистичка психологија.

Криминалистичка психологија је постала организовани начин и поступак посматрања, процјене и схватања значаја присутности субјективних дејстава личности на њено понашање у специфичним ситуацијама, а поготово на понашање у асоцијалним и криминалним ситуацијама. Као дио оперативног рада и укупне дјелатности органа унутрашњих послова, присутна је скоро тридесет година, док је у ширем смислу као пракса и начин психолошког поступања са људима, странкама и грађанима, присутна веома дуго. Развој криминалистичке психологије у пословима полиције, доприносе многе примјењене и основне гране психологије, многе сродне и друге науке које се њоме прожимају у сложеној теорији и пракси полиције.

У домаћој литератури не постоји опште прихваћена дефиниција али са обзиром на предмет проучавања, криминалистичка психологија је уско повезана са психологијом криминала, која се сврстава у област форензичке психологије.

„Психологија криминала се означава као наука која проучава понашање и менталне процесе одраслих и малољетних преступника⁴. Дакле њен предмет проучавања је криминално понашање и психички процеси извршилаца кривичних дјела. Психологија криминала се означава као психологија криминалног понашања, односно психологија која се односи на психолошке аспекте криминалног понашања”⁵

2 Више у: Модлу, Д. (2003). Криминалистика као знанствена дисциплина, Факултет криминалистичких наука, Сарајево.

3 Водинелић, В, Алексић, Ж. (1990). Криминалистика, Информатор, Загреб.

4 Sandoval, L. E & Martinez Baron, D. (2008). A Review of Studies about Crime and Criminality. *Revista Facultad de Ciencias Economicas: Investigacion y Reflexion*, 2008, 16:1, 105 – 117.

5 Howitt, D. (2009). Assessment of Risk, Dangerousness and Recidivism. *Introduction to Forensic and Criminal Psychology*, 584.

Главни циљ криминалистичке психологије је да схвати мотив због којег особа чини неко кривично дјело. На тај начин познавање криминалистичке психологије може имати велику улогу у превентивном раду, односно у спрјечавању настанка кривичних дјела.

ОТКРИВАЊЕ ЛАЖИ ОСУМЊИЧЕНОГ НА ОСНОВУ ЊЕГОВОГ ВЕРБАЛНОГ И НЕВЕРБАЛНОГ ПОНАШАЊА

Салушање осумњиченог је посебан облик комуникације који је законом дефинисан и представља вид комуникације између оперативног радника и осумњиченог, гдје оперативни радник настоји да прикупи што више релевантних информација.⁶

Током разговора оперативни радник и осумњичени не комуницирају само на вербалном нивоу већ и на невербалном нивоу.

Узевши у обзир значај невербалне комуникације, теоретичари невербалне комуникације успоставили су правило „93/7“ ово правило подразумијева да се 93% свакодневне комуникације одвија на невербалном нивоу, а преостали дио од 7% се одвија на вербалном нивоу, односно употребом ријечи.⁷

- Невербална комуникација подразумијева начин на који особа држи тијело, покрети дијелова тијела (положај и покрети главе, покрети руку, фацијална експресија, покрети ногу и стопала), као и појава појачаног знојења, хипервентилације, промјене у ритму рада срца,⁷ сушење уста и друго.
- Вербална комуникација подразумијева карактеристике вербалног исказа осумњиченог, односно одговори које осумњичени даје и начин на који их даје (промјене у висини тоналитета гласа, замуцкивање, учесталост) и трајање пауза између постављеног питања и давања одговора).

Ако узмемо у обзир до сад све наведено, оперативни радник, односно испитивач треба да подједнако обраћа пажњу на вербално и невербално понашање.⁸

У већини случајева невербално понашање неће пратити изговорене ријечи ако особа изговара лажи.

6 Милић, Н. (2006). Полицијско саслушање осумњиченог. *Полицијска академија Београд*, 143. ⁷ Bunglowala, A., Bunglowala, A. (2015). Nonverbal communication: An integral part of teaching learning process. *International Journal of Research in Advent Tehnology*, 1, 371 – 375.

⁷ За праћење тзб. психолошких одговора као што су знојење, убрзан рад срца, хипервентилација, и за праћење промјена крвног притиска неопходна је употреба посебне опреме – полиграф.

8 Милић, Н. (2006). Полицијско саслушање осумњиченог. *Полицијска академија Београд*, 144.

СИМПТОМАТСКА СЛИКА ОСУМЊИЧЕНОГ

Симптоматска слика представља скуп вербалних и невербалних симптоматских реакција које манифестује осумњичени током саслушања.⁹

Манифестација симптоматске слике настаје као посљедица психичког односа према лажној информацији и напорима да се остане неоткривен. Такво стање чине три елемента:¹⁰

- свијест о изнијетој лажу (лажној информацији),
- осјећај кривице и
- страх од посљедице.

Уколико постоји сва три наведена елемента, особа која изговара лаж ће се налазити у јаком афективном стању стријепања и страха, а такво стање сужава свијест и изазива низ неконтролисаних радњи. Особа која изговара лаж има потребу да гради велики број представа одбрамбеног карактера јер свијесност да презентује лажну информацију, напори да остане неоткривена и страх од посљедице у потпуности окупирају њену свијест.

Све то доводи до јаког психомоторног немира при гестикулацији, мимици, говору, као и узгредним појавама којима особа жели да прекине унутрашњи немир, а при том није свјестан чињенице да га те принудне радње одају (индиције самоодавања).¹¹

Симптоматска слика не подлијеже свијесној контроли човјека, самим тим омогућава испитивачу да сазна далеко више о карактеристикама личности и психичким збивањима испитаника него што је он спреман да покаже у том тренутку.¹²

Манифестација симптоматске слике је наизраженија у оним дијеловима исказа гдје осумњичени не жели да пружи искрен одговор (конфликтне зоне), на тај начин симптоматска слика показује оперативном раднику, односно испитивачу у ком правцу треба да каналише своја питања у наставку испитивања.

9 Милић, Н. (2006). Полицијско саслушање осумњиченог. *Полицијска академија*, Београд.

10 Алексић, Ж. (1998). Криминалистика, Београд.

11 Кристић, О. (1999). Криминалистичка тактика 2, *Полицијска академија*, Београд.

12 Милић, Н. (2006). Полицијско саслушање осумњиченог. *Полицијска академија*, Београд.

ОБИЉЕЖЈА СИМПТОМАТСКЕ СЛИКЕ НЕКИХ КАТЕГОРИЈА ОСУМЊИЧЕНИХ

Погрешно осумњичени

Велика емоционална напетост, па и нервоза погрешно осумњичене особе лако се уочава, а симптоматска слика као посљедица таквог стања, разликује се од намјерних покушаја при избјегавању разоткривања (изговарање лажи). То се прије свега огледа у неправилном реаговању и одсуству постојања симптоматских специфичности карактеристичних за лаж код кључних питања при вођењу разговора односно саслушању.

Физиолошко – емоционалне промјене и узнемиреност доводе до екстремне емоционалне напетости која се изражава симптоматском сликом која нема јачу органску везу с релевантним питањима или групом таквих питања, поводом чега се разговор и обавља.

Претјерана анксиозност¹³ погрешно осумњиченог, усмјерена је на сарадњу са оперативним радником у циљу добијања што поузданијег сазнања о извршеној криминалној радњи.

Зрелост и богато искуство у познавању људске природе, први је захтјев за добру процјену таквог стања. Свестрано и дуготрајно познавање свих категорија личности битна је претпоставка за логично закључавање¹⁴.

Тачно осумњичени

Тачно осумњичени, у настојању да избјегне или бар одложи разговор, не одазива се у заказано вријеме. У току уводног разговора испољава забринутост и присутна је велика доза нервоз. Евидентно је и присуство анксиозности. Понекад, тачно осумњичени да би прикрио унутрашњу тензију, односно то неугодно стање, усиљено се смије, жели да буде духовит, прича вицеве и слично. Манифестација нервозе поприма различите токове. Понекад је то агресиван, протестни или одбојан став према испитивачу. По правилу, избјегава директан поглед, немирно сједи и често се уздиже, а све с циљем да остави утисак како тема о којој се говори њега не дотиче. Када дају одговоре остављају утисак менталне блокаде, евидентно је одсуство концентрације и мисаоног тока. Због прекомјерне унутрашње тензије и због појачаног лучења зноја долази до опште дехидрације организма те честим потребама за комзумацијом воде. По сваку цијену, крајње тенденциозно желе да одбаце сумњу са себе, а они вјештији

¹³ Свеобухватан и свеприсутан страх без јасног извора.

¹⁴ Сућеска, М. (2006). Основи економског криминалитета, *Факултет криминалистичких наука*, Сарајево.

прилагођавају своју тактику насталој ситуацији кроз цио разговор. Свјесни да ће ћутањем појачати сумњу испитивача, неодољив импулс за говором приморава их на дуге монологе. Пресудност неке чињенице у разговору брзо уочавају, па га настоје скренути на неважне чињенице, обично предугим причама.¹⁵ Претјерана љубазност и расположење су веома симптоматични, јер и погрешно осумњичени су љубазни, али никада у толикој мјери.

НЕВЕРБАЛНЕ СИМПТОМАТСКЕ РЕАКЦИЈЕ ОСУМЊИЧЕНОГ

Неријетко у току процеса саслушања оперативни радник поклања већу пажњу невербалним симптоматским реакцијама осумњиченог, него самом садржају исказа.¹⁶

Једнострана пажња осумњиченог усмјерена на лаж коју вербално исказује, онемогућава му контролу покрета и других пропратних радњи.¹⁸ Пропратне радње се односе на реакцију нашег организма на изговорену лаж. Приликом изговарања лажи долази до тахикардије, убрзаног дисања, црвенила лица, појављује се зној на челу и задњем дијелу врата, повећана кативносто очних јабучица и тако даље. Све наведе радње нису под утицајем наше воље, за њихову активацију је задужен аутономни нервни систем, односно ми не можемо вољно утицати на те радње.

Интерпретација невербалног понашања осумњиченог није једноставан процес из разлога што сваки невербални гест може имати више значења. Да би оперативни радник на адекватан начин интерпретирао невербалне поруке осумњиченог неопходно је остварити одређене субјективне (искуство, познавање психологије), и објективне предуслове.¹⁷

У даљем тексту ћу навести неке од разлика у невербалном понашању између тачно осумњичених и погрешно осумњичених.

Начин сједења осумњиченог

- Невино осумњичени

Након уласка у просторију руковања и упознавања са оперативним радником, начешће се упућује према столицу и заузима сједећи положај. Он по правилу сједи усправно и његова рамена су у истој равни као и рамена оперативног радника.

- Тачно осумњичени

15 Berg, B. L: Criminal Investigation, New York, 2008.

16 Милић, Н. (2006). Полицијско саслушање осумњиченог. *Полицијска академија*, Београд. ¹⁸ Дезмонд, М. (1979). Откривање човјека кроз гестове и понашање. Београд.

17 Непостојање физичких препрека, попут стола који би онемогућио оперативном раднику да оствари визуелизацију читавог тијела осумњиченог.

За разлику од невино осумњиченог, тачно осумњичени неће пружити руку оперативном раднику већ ће се по уласку у просторију одмах запутити ка столици. Оно што је својствено за стварног извршиоца јесте да ће он, најчешће, прије него што сједе, помјерити столицу пар центиметара од мјеста на коме је она била првобитно постављена.

Положај главе осумњиченог

- Невино осумњичени

Глава се налази у усправном положају тако да је читава тежина пребачена на врат. Овакав положај главе је неутралан и као такав може указивати на искреност лица.

- Тачно осумњичени

Глава забачена уназад при чему је поглед осумњиченог усмјерен ка доље.¹⁸

Лице осумњиченог

Фацијална експресија има велики значај током процеса саслушања јер је лице најактивнији дио тијела осумњиченог.¹⁹

Нос осумњиченог

Осумњичени током процеса саслушања може чешати и додиривати нос какови би:

- добио на времену да смисли одговор на питање које би њега могло довести у неугодну ситуацију,
- скренуо пажњу оперативног радника
- „запослио“ руке и прикрио манифестовање других симпоматских реакција,
- прикрио очи и на тај начин прекинуо неугодност због контакта очима са оперативним радником.²²

Очи осумњиченог

Очи осумњиченог су још један од многобројних индикатора које могу бити од користи оперативном раднику у интерпретацији невербалне комуникације. Контакт очима је веома битан у комуникацији са саговорником. Међутим, особе које осјећају кривицу или говоре неистину мање од једне трећине времена ће остваривати контакт очима са саговорником.²³

Многи осумњичени који су имали прилику да буду саслушавани знају да их скретање погледа некад може одати, па се труде и против своје воље да што дуже задрже контакт очима са оперативном радником. У неким ситуацијама осумњичени ће „правдати“ скретање погледа неким измишљене-

¹⁸ Овакав положај главе указује на доминацију, супериорност и својствен је стварним извршиоцима, односно, представља индицију кривице осумњиченог.

¹⁹ Мимика (грч. *Mimikos*) означава покретање мишића лица као израз осјећаја менталног стања или расположења. ²² Милић, Н. (2006). Полицијско саслушање осумњиченог. *Полицијска академија*, Београд.

²³ Pease, A. (1981). *Body language*. Camel Publishing Company.

ним радњама (гледање на сат, скидање длочица са одјеће, поправљање крагне на кошуљи и слично). Такође, претјерано траптање капцима може указивати на прекомјерну унутрашњу тензију осумњиченог. У нормалним околностима особа трепне 15 до 20 пута у минути²⁰²¹, а све преко тога указује на напетост осумњиченог, а оперативни радник треба да открије узрок те напетости.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду су разматране криминалистичко – психолошке методе узимања исказа, са фокусом на симптоматску слику осумњиченог. Значај ове тематике се огледа у значају квалитетно узетог исказа. Поред развоја научних и техничких достигнућа и њихове примјене у области криминалистике, у неким случајевим није могуће прикупити адекватне материјалне доказе који би оперативне раднике довели до учиниоца. Такође, за одређена кривична дјела не постоје материјални докази, као што је на примјер кривично дјело клевете²². У овом раду смо истакли важност вербалних и невербалних маркера понашања у процјени истинитости исказа. Невербални маркери нам помажу у детекцији реакција које осумњичени испољава током испитивања, посебно када не жели да буде искрен у свом одговарању. Поред наведеног, невербално понашање осумњиченог може открити да ли он лаже или говори истину, на основу израза лица, контакта очима и начина сједења.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексић, Ж. (1998). Криминалистика, Београд.
2. Bunglowala, A., Bunglowala, A. (2015). Nonverbal communication: An integral part of teaching learning process. *International Journal of Research in Advent Tehnology*, 1, 371 – 375.
3. Berg, V. L: Criminal Investigation, New York, 2008.
4. Водинелић, В, Алексић, Ж. (1990). Криминалистика, Информатор, Загреб.
5. Дезмонд, М. (1979). Откривање човјека кроз гестове и понашање. Београд.
6. Кристић, О. (1999). Криминалистичка тактика 2, *Полицијска академија*, Београд.
7. Модлу, Д. (2003). Криминалистика као знанствена дисциплина, Факултет криминалистичких наука, Сарајево.

20 <https://www.dioptrija.hr/lifestyle/zasto-trepemo-i-koliko-puta-u-danu-trepnemo> (приступљено 21.12.2023.)

22 Кривични законик Републике Српске, члан 208а.

8. Милић, Н. (2006). Полицијско саслушање осумњиченог. *Полицијска академија*, Београд.
9. Pease, A. (1981). *Body language*. Camel Publishing Company.
10. Sandoval, L. E & Martinez Baron, D. (2008). A Rewiev of Studies about Crime and Criminality. *Revista Facultad de Ciencias Economicas: Investigacion y Reflexion*, 2008, 16:1, 105 – 117.
11. Сућеска, М. (2006). Основи економског криминалитета, *Факултет криминалистичких наука*, Сарајево.
12. Howwitt, D. (2009). Assessment of Risk, Dangerousness and Recidivism. *Introduction to Forensic and Criminal Psychology*, 584.
13. <https://www.dioptrija.hr/lifestyle/zasto-trepemo-i-koliko-puta-u-danu-trepnemo> (приступљено 21.12.2023.)

THEORETICAL REVIEW OF CRIMINAL - PSYCHOLOGICAL METHODS OF TAKING STATEMENTS

Bojan Pilipovic, MSc

Abstract: In this paper, we deal with a theoretical review of criminal-psychological methods of taking statements, with a special emphasis on the symptomatic image of the suspect. Non-verbal and verbal markers of the suspect's behavior represent one of the basic elements of assessing the veracity of the suspect's testimony in a criminal investigation. The aim of this work is to give a modern overview of the topic, considering the fact that it is less represented in criminal literature, through the use of methods, synthesis and analysis.

Key words: criminology, psychology, verbal communication, non-verbal communication, testimony, lies.